

Majda Turkić
Bernard Harbaš

IDEOLOŠKI SISTEMI I DRUGI ALATI ZA KONSTRUKT IDENTITETA I SPOMENIKA

Sažetak: Ukoliko su socijalne norme dirigovane vladajućom strukturom, sistemi bazirani na ideologijama onemogućuju kreiranje objektivnih, stvarnih ili naučno utemeljenih Sistema vrijednosti. Pojedinci su suprimirani da suvereno prihvataju ili odbijaju “izbore” što diriguje naknadne posljedice. U tekstu diskutujemo o ideji i primjerima kreiranju identiteta kroz literaturu koristeći primjere od Foucaulta, Derridae, Hegela, Halla, do Butlerove, kao nasilno kreiranim percepcijama koje služe vladajućem sistemu za nametanje nacionalne ideologije i kontrolu društva. Postavljamo hipotezu da nametnute norme onemogućuju singularnost i umanjuju mogućnost individualne ekspresije i bitstva. U dijelu teksta analiziramo fenomen destrukcije javnih i vidljivih spomenika, referirajući se na povremeni vandalizam Partizanskog groblja u Mostaru kao primjer negiranja i ponižavanja simbola ranijih političkih ustrojstava. Ovaj primjer služi da ilustruje jedan od mnogobrojnih alata kojima se ideologija koristi u instrumentalizaciji nacionalnih identiteta i posljedica koje imaju na društvo.

Ključne riječi: Ideologija, sistem, identitet, spomenici

*

Predominantno u zajednicama i društvima u tranziciji, socijalne norme su dirigovane vladajućom strukturom, što pretpostavlja da sistemi bazirani na ideologijama onemogućuju kreiranje objektivnih, stvarnih ili

naučno utemeljenih Sistema vrijednosti. Pojedinci su suprimirani da suvereno prihvataju ili odbijaju “izbore” što diriguje naknadne posljedice. Mnogobrojni su razlozi nekontrolisanih društvenih manipulacija, a jedan od njih je iskustvo državnog gubitka bilo kojeg od četiri forme kapitala: teritorijalnog, zakonodavnog, kulturnog ili naučnog. Prema Marxu, ukoliko društvo izgubi svoj kapital, gubi važnu sposobnost individualnog i društvenog pozicioniranja, samodostatnosti, te polazi u potragu za grupnim, kolektivnim ili nacionalnim identitetom, što u novim, promijenjenim ili ranjivim društvima može dovesti do pojave autoritativne agresije ili opresije.¹ Suprotno tome, prisustvo sve četiri kategorije kapitala indukuje njihovu međuovisnu ekspanziju, ostavljajući manje prostora za disperziju zloupotrebe nasilnog kreiranja percepcije o pripadnosti određenom nacionalnom identitetu. Formiranje identiteta od strane vladajućeg Sistema kao rezultat nametnutih scenarija povlači Hallovu hipotezu da je identitet grupe ili zajednice formiran korištenjem alata separacije i socijalne nejednakosti² iz koje proizlazi moguća paradigma da kreiranje identiteta služi uspostavljenim sistemima za nametanje nacionalne ideologije. U društvima koja su prošla turbulentne procese promjene državnog uređenja i kulturnih vrijednosti, manjak kapitala ima jači odjek na segregaciju grupa prema identitetu pripadnosti.

Heteronomnost identiteta u sociološkim konstruktima zauzima različite pozicije u diskusijama kroz literaturu i historiju. Tako, npr., u svom tekstu Hall podsjeća na Deridinu analizu identiteta koji su nasilno kreirani kroz impoziciju suprotne hijerarhije spolova – muškog i ženskog; rasa – bijele i crne. Tako je muškarac definiran kao *osoba*, a žena kao *znak*. Slične relacije su prisutne i u odnosu crne i bijele rase gdje je bijela rasa ekvivalentna *ljudskom biću*, dok je crna jednostavno *oznaka*³. Drugi primjer stvaranja identiteta vidimo u Foucaultovoj Istoriji ludila koja obuhvata sve kategorije *ludih* i *osuđivanih* koji po svojoj prirodi ne mogu živjeti unutar nametnutih strogih socijalnih normi, bivaju izloženi društvenoj osudi⁴. Oni su samo po svojoj prirodi označeni kao Drugi, a što se u svojoj suštini ne razlikuje od pojma *Ludog* ili *Bolesnog*, i zaslužuju da budu zatvoreni ili ekskomunicirani

1 Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Intl Pub, 1979,

2 Stuart Hall, *Questions of Cultural Identity: Who needs Identity*. Sage publication, 1997, p. 221

3 S. Hall. *Questions of Cultural Identity: Who needs Identity*.

4 Michel Foucault, *Istorija ludila u doba klasicizma*, za srpskog izdavača Mediterran Publishing, Novi Sad, 2013. s. 480

od ostatka zajednice, a za socijalnu dobrobit i zaštitu društva. To demonstrira kako Moć koristi nacionalnu ideologiju izraženu kroz socijalne norme kao uspješan alat u procesu nasilne normalizacije Drugih ili, u slučaju neuspjeha, transformacije istih u *kriminalce, bolesnike i otpadnike*. Foucaultov primjer može da se koristi kao analogija u definiranju pojma *nasilnih kreacija identiteta* čija se ideologija povremeno koristi za izopćavanje ili udaljavanje bilo koje individue koja ne podliježe društvenim normama Sistema. Ovo ilustruje stvaranje ideoloških normativa unutar Sistema moći kao nasilnog i neprirodnog čina, a ne neizbježnog procesa. Relacije između Sistema i Moći u konstruisanju društvenih vrijednosti, praćeni pasivnim i apatičnim odgovorom same zajednice koja iste norme prihvata, referira na drugi Foucaultov primjer nadzora i postizanje kontrole nad prostorom, zajednicom i pojedincem u Francuskoj u slučaju kuge u XVII vijeku. Tokom epidemije kuge gradovi su bili podijeljeni u kvartove, a kvartovi u ulice. Svaka ulica je bila nadzirana od strane opštinskog vijećnika, a stanovnici nisu smjeli napuštati svoje domove. Vijećnici su bili zakonski odgovorni za nadzor pod prijetnjom smrtno kazne: “...opštinski većnici dobijaju zaduženje da nadziru po jednu ulicu; ako je napuste biće kažnjeni smrću. Svim građanima naređuje se da se od naznačenog dana zatvore u svoje kuće: izlazak je kažnjiv smrtnom kaznom. Opštinar lično spolja zaključava vrata svoje kuće, a ključeve predaju upravitelju dotične gradske četvrti.; ovaj ih zadržava sve do isteka karantene...”⁵

Iza ovakve disciplinarne odluke nagovještavamo strah od infekcije, tendencije izolacije i ekskomuniciranja. Leprozne osobe su bile zatvorene i udaljene od svojih porodica i društva. Takav nadzor bio je opravdan opštim dobrom i benefitom zajednice. Foucaultova metafora za kontrolu tako ima dva termina – *kuga* i *bolesnik*. Kuga koja stvara disciplinske metode i bolesnik kao pojam rituala izopštavanja ili masovnog zatvaranja. “...taj zatvoreni, odsečeni prostor, nadziran u svim svojim tačkama, gde su jedinke vezane za određeno mesto i najmanje pretnje kontrolisane, svi događaji zabeleženi, gde su neprekidnim zapisnicima, izveštajima i naredbama povezani centar i periferija, gde se vlast vrši na isključiv način, prema pravilnom hijerarhijskom ustrojstvu, gde se svaka jedinka stalno osmatra, proverava, raspoređuje u grupe živih, bolesnih ili mrtvih – takav prostor predstavlja kompaktni model disciplinske aparature...”⁶

5 Michel Foucault, *Nadzirati i kažnjavati*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1997. str. 208.

6 Michel Foucault, *Nadzirati i kažnjavati*, 1997. str. 208.

U svom historijskom konstrukt, identitet ne postoji bez zajednice. Etimološki, zajednica (community) znači Communis⁷ (Esposirot, 2010) – suprotno od lične, zajedničke ili podijeljene dužnosti. Druga moguća definicija Zajednice (Communities) jeste deskripcija ograđenog grada (gated-city) čije kapije služe da zaštite, okupe istomišljenike (*slične*), a izoliraju se od drugih (*drugačijih*). Analize Zajednice (Community) u literaturi tendiraju da ih definišu kao društvo ili unije u političkom ili nacionalnom kontekstu. Ovo nas vodi do Hallove “identifikacije” koja u svakodnevnom jezičkom izražavanju označava prepoznavanje zajedničkog porijekla, ili sličnih karakteristika sa drugom osobom ili grupom, te identifikacijom sa određenim idealom, solidarnošću ili osjećajem savezništva.⁸ Normativi često označavaju pojam prepreka koje onemogućuje pojedincima u društvu da izraze svoj prostor i, prema Hegelu, zaustavlja individue da budu samosvjesne i da posjeduju prirodni žar za ispitivanjem svog postojanja.⁹

Ovakva stanja služila su najviše ideološkim matricama i propagirala su njihovu apsolutnu konfirmaciju od strane pojedinca i društva u datom vremenu, vodeći do stanja odsustva mišljenja ili slobode izbora. Prema Butler, ideološki sistemi imaju moć da regulišu i rearanžiraju sve *ono što jesmo* i *što možemo biti*.¹⁰ Takva fuzija ideologija proizvodi režime i grupe koji imaju moć i autonomiju da proizvode i sprovode matrice, zakone, i pravila koji bivaju sveprihvaćena i poštovana od strane vodećeg dijela društva.

Kritikujući ovakve sisteme, Jean-Luc Nancy zagovara odbacivanje sentimentalnosti u aspiracijama da kažemo *Mi* umjesto *Ja*, ili identificiranje sa društvom da bismo izrazili privrženost istom. Da bismo bili *Mi*, moramo koegzistirati unutar zajednice.¹¹ Tako koegzistencija postaje termin koji fluktuiru između života zajedno i kontaminacije, te predstavlja radije forsirani ili prihvatljivi kompromis, nego čisto postojanje *bitstva* ili *biti*.

Referirajući se na spomenute diskusije, dolazimo do premise da u ovakvim društvima pojedinci ne mogu istražiti svoju istinsku, ličnu stvarnost i dospijevaju u stanje instrumentalizacije kao i odsustva lične misli - gdje

7 Roberto Esposirot, *Communitas – The Origin and Destiny of Community*. Stanford Press, 2003. p. 3

8 S. Hall. *Questions of Cultural Identity: Who needs Identity*.

9 Hegel G. W. F., *The Phenomenology of Spirit*. Georg Lasson, Leipzig, 1911, p. 134

10 Butler Judith, *Undoing Gender*. Taylor and Francis Books, 2004, p. 53-54

11 Nancy Jean-Luc, *In Operative Community*. University of Minnessota, press Mineapolis and Oxford, 1991, p. 66

lični ideali postaju socijalne norme i potreba identificiranja sa nacionalnim idealima.

Doktrina instrumentalizacije postaje najvidljivija u uslovima tranzicije gdje se stvara ideološka matrica koja čini da se pojedinci osjećaju ugroženo od strane druge grupe, te se kao odgovor na to javljaju nasilne forme ponašanja poput primjera *fenomena destrukcije spomenika*. Ukoliko javni spomenici ili “javna umjetnost” predstavlja odraz određene društvene hijerarhije, da li rušenje istih predstavlja čin anarhizma ili vandalizma? Ovo pitanje postaje više kontroverzno u uslovima promijenjenog, tj. “smijenjenog” Sistema. U diskursu o spomenicima prošlosti i odnosu prema njima u sadašnjosti, postoji nekoliko ponuđenih formi, od prezervacije, preko gradnje ili stvaranja alternativnih, novih spomenika, do najradikalnijeg-uništenja istih.¹²

Pored društvene hijerarhije, spomenici imaju politički status, jer kroz prikazivanje odgovarajućih subjekata nacionalne historije, vlast organizuje i ovladava historijskim pamćenjem. Postavljanjem spomenika obilježava se određeni prostor i ograničava se prema nekom drugom prostoru koji karakteriziraju drugi objekti koji simboliziraju važnost određene historije. Ovo pokazuje važnost koju umjetnost ima za politiku kao i to kako je politika u stanju da kroz umjetnost organizuje i disciplinuje društvo. “Suverenitet je imaginaran koliko i umetnost, umetnost je politička koliko i suverenitet.”¹³ Društveni značaj spomenika se ogleda u njegovoj lokaciji jer se on uvijek nalazi u vanjskom, javnom prostoru, na centralnim mjestima grada (manje ili skoro nikada u galerijama) gdje oni svakodnevno ukazuju na pripadnost određenom prostoru, naciji i epohi. Spomenik je politički ispravan objekat i odgovarajući za određenu nacionalnu grupu u određenom vremenu i stoga njegov status mora imati osobine uzoritosti i svetosti. Svetost se ne smije dovoditi u pitanje jer se na taj način ne podriva samo značaj osobe ispoljene u statui, već se pobija cijela nacionalna historija koju simbolizira taj spomenik. Na spomeniku, zbog njegovog odnosa prema historiji i pamćenju, vidimo kako se spajaju posebnost i univerzalnost. Drugim riječima, spomenik predstavlja utjelovljenje određene

12 Neuhäuser, Cristian. “Humiliation: The Collective Dimension.” In *Humiliation, Degradation, Dehumanization: Human Dignity Violated*, edited by P. Kaufmann, H. Kuch, C. Neuhäuser, and E. Webster, 2010, p. 21–36. Dordrecht: Springer.

13 Suzan Bak-Mors, *Svet snova i katastrofa*, Beogradski krug, Beograd, 2005. str. 92.

historijske epohe. Osim toga, spomenik ima moralno i pedagošku funkciju te se njime moraju prikazivati uzorite i moralno ispravne osobe.¹⁴ Smjenu političkih režima pratile su i promjene na planu kontrole društvenog pamćenja. Takva jedna promjena konstrukcije pamćenja desila se padom socijalizma gdje su spomenici oslikavali sjećanje na socijalističku borbu, žrtvu koju je narod Jugoslavije podnio radi ljepše, nefašističke budućnosti. Sa uspostavom novog poretka odbacuje se socijalističko političko naslijeđe i etablira se novi model predstavljanja političke moći, ovaj put kroz prikazivanje nacionalnih figura.¹⁵ S obzirom da se socrealistička umjetnost uglavnom definirala kao režimska umjetnost, prije svega zbog načina na koji su se prikazivali kako prominentne figure socijalizma, zaslužni učesnici u NOB-u, tako i teme koje su prikazivale borbu, herojstvo i žrtvu, počinju se predstavljati u novom režimu kao produkti koji karakteriziraju patetičnost i koji su pravljani u službi ideologije. Kada je riječ o formiranju identiteta, i ako se držimo koncepcije koju zastupa Chantal Mouffe po kojoj je za njegovo formiranje potreban drugi, onda možemo reći da spomenici igraju važnu ulogu u procesu poistovjećivanja pojedinca sa grupom. Tokom socijalizma herojstvo i žrtva koja je prikazana spomenicima činili su ga svetim i inauguralnim mjestom konstitucije identiteta. Međutim, identitet nije samo formiran na temelju žrtveničke simbolike već i zbog postojanja protivnika, neprijatelja ili općenito drugog koji funkcionira kao konstitutivna vanjskost (*constitutive outside*) utemeljujuća za formiranje identiteta.¹⁶ Socijalizam postaje sramota zbog optužbi za režimsku umjetničku praksu i biva posmatran kao neprijatelj, a suprotstavlja joj se nacionalna kultura uspomena koja postaje novo mjesto formiranja identiteta. Padom socijalizma spomenici kao ostatak pamćenja na prošlo vrijeme gledaju se kao mjesto koje krasi patetika i odsustvo umjetničkih vrijednosti, jer se posmatraju kao produkti ideološki konstruisane umjetničke prakse. Socijalističkoj umjetničkoj praksi se spočitava njena dirigitiranost i zarobljenost u uski skup tema poput Narodnooslobodilačke borbe (NOB-a). Stoga, nacionalna kultura, upravo zbog postajanja i nalaženja protivnika u socijalističkoj "istosti" i "nespecifičnosti", počinje da dobije zamah i postaje utemeljujuće mjesto društvene homogenizacije oko nacionalne

14 Predrag Finci, *O kolodvoru i putniku*, Rabic, Sarajevo, 2015., str. 101.

15 Više o odnosu politike i demontaži/postavljanju spomenika na prostorima Jugoslavije nakon pada socijalizma vidjeti u sljedećem tekstu: Lena Mirošević i Marin Brozić, "Ulična nomenklatura grada Splita kao odraz kulturnih i političkih promjena", *Etnološka tribina*, vol. 44, No 37. Zagreb, 2014.

16 Chantal Mouffe, *On the Political*, Routledge, New York, 2005. str. 15.

simbolike. Upravo politički prevrati pokazuju važnost umjetnosti za političku praksu. Rušenje spomenika koji su obilježavali socijalističko vrijeme, poput Partizanskog groblja u Mostaru, su istovremeno vandalski i politički čin. Zašto je važno demontirati spomenik? Jer je on javna stvar svima vidljiva i dostupna. Da biste vidjeli spomenik, ne morate biti posebno obrazovani niti odvajati vrijeme za odlazak u galeriju ili neku poseban umjetnički događaj. On je dio svakodnevnice, poput trga, parka i ulice. Stoga se uništenje spomenika dešava u javnosti pred svima, centru grada, na trgu, gdje se inače dešavaju okupljanja, prevrati, pobune i revolucije. Devastacija spomenika ima istu vrijednost kao i njegovo postavljanje jer je on politički spektakl. Ovaj čin ima inauguralnu funkciju, jer postavljanje/uništenje spomenika pokazuje etabliranje novog i rušenje starog režima. Rušilački nagon moguće proizlazi iz osjećaja suprimiranja ličnog identiteta od strane datih spomenika, čime se pokušava stvoriti čist prostor u kojem nesmetano utemeljuju novu kulturu i identitet. Uništenje spomenika za njih postaje konačno stavljanje tačke na prošli "režim", jer se rušenjem simbola (partizana i antifašističke borbe) okončava jedna historijska epoha. Jer ti simboli bi nas svakodnevno podsjećali na značaj prošlog vremena. Da li ova destrukcija vandalima daje osjećaj smisla i pravičnost? Možda bi odgovor i mogao biti potvrđan da sama pripadnost takvim grupama ne predstavlja odsustvo kreativne misli i prostora, te samo koegzistiranje i podržavanje određene grupe.

Dekonstrukcija uspostavljenih normative imala je značajan utjecaj u promjenama Sistema, stvarajući nove pravce promišljanja i vodeći diverzifikaciji historijskog konstrukta. Pomogla je u stvaranju novih kultura, otkrivanju novih društvenih i pojedinačnih identiteta, te dimenzija društvenih odnosa koje su i ranije postojale, ali su *morale* biti nevidljive. Modeli dekonstrukcija pružaju nam iskustva i znanja kako se osloboditi iz stanja odsustva kreativne misli i akcije, te podstiče neophodne intenzivne i česte diskurse koji omogućuju sučeljavanje i pobunu protiv uvriježenih Sistema. Po ovome, dekonstrukcija ne može postojati bez društva, zbog čega postojeći društveni aspekti moraju biti dio konceptualizacije samog pojma dekonstrukcije.

Ipak, u sistemima koji su skrojeni prema potrebama vladajućeg Sistema i normama koje diskretno ali istrajno negiraju individualne slobode, da li je moguće ikada nazvati *Ja* i da li je moguća ko-egzistencija između *Mi* i *Ja*?

Prema Hallu, *Ja* u optimalnom smislu je direktno proporcionalno kulturnim vrijednostima kreiranih kroz historiju. Tako je pravo *Ja*, zapravo, skriveno iza brojnih drugih, vještačkih *Ja* koji služe *Njima* unutar zajednica štiteći zajedničko kulturno, historijsko ili religijsko naslijeđe.¹⁷

Na kraju ove diskusije, referiramo se na Freudovu analizu “Nelagode u kulturi”, gdje se kao jedini izlaz i zaštita od ljudske patnje izazvana poštivanjem socijalnih normi i pravila, predlaže potpuna izolacija i bijeg od društva. Zavisno od tipa ličnosti, obrazovanja, kulturnog naslijeđa ova metoda se može činiti kao jedini izlaz.¹⁸ Međutim, takva zaštita nije rješenje za društvo u cijelosti, zbog čega su diskursi o kreiranjima socijalno nametnutih identiteta i njihova dekonstrukcija imperativne.

IDEOLOGICAL SYSTEMS AND OTHER TOOLS FOR CONSTRUCTING IDENTITIES AND MONUMENTS

SUMMARY

If norms are directed by the societal ruling structure, ideologically constructed systems may distort objective, real, and scientifically proved values creation. Individuals are often disabled to autonomously decide on the acceptance of their choices, which may direct further consequences. This paper discusses the idea and the construction of identity through literature from Foucault, Derrida, Hegel, Hall, to Butler, as forcefully created perceptions that serve established systems for imposing national ideology and control. We argue that enforced societal norms undermine singularity and debilitate capacities for individual expression and beingness. As part of this paper discussion, we analyze the phenomenon of destruction of monuments that are publicly exposed and visible, referring to intermittent vandalism of the Partisan Cemetery in Mostar as an example of denial and humiliation of the symbols of the former political framework. This example serves to delineate one of many tools used for the instrumentalization of the national and ideologically created identities and the aftermath of the societies.

Keywords: Ideology, system, identity, monuments

17 S. Hall *Questions of Cultural Identity: Who needs Identity.*

18 Freud Sigmund, *The Uneasiness in Culture.* Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis. New York, 1930

Literatura

- Butler Judith, *Undoing Gender*. Taylor and Francis Books, 2004.
- Chantal Mouffe, *On the Political*, Routledge, New York, 2005..
- Freud Sigmund, *The Uneasiness in Culture*. Hoghart Press and Institute of Psycho-Analysis. New York, 1930.
- Hegel G. W. F., *The Phenomenology of Spirit*. Georg Lasson, Leipzig, 1911.
- Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Intl Pub, 1979.
- Lena Mirošević i Marin Brozić, "Ulična nomenklatura grada Splita kao odraz kulturnih i političkih promjena", *Etnološka tribina*, vol. 44, No 37. Zagreb, 2014.
- Michel Foucault, *Istorija ludila u doba klasicizma*, za srpskog izdavača Mediterran Publishing, Novi Sad, 2013.
- Michel Foucault, *Nadzirati i kažnjavati*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1997.
- Nancy Jean-Luc, *In Operative Community*. University of Minnessota, press Mineapolis and Oxford, 1991.
- Neuhäuserser, Cristian. "Humiliation: The Collective Dimension." In *Humiliation, Degradation, Dehumanization: Human Dignity Violated*, edited by P. Kaufmann, H. Kuch, C. Neuhäuser, and E. Webster, 2010.
- Predrag Finci, *O kolodvoru i putniku*, Rabic, Sarajevo, 2015.
- Roberto Esposirot, *Communitas – The Origin and Destiny of Community*. Stanford Press, 2003.
- Stuart Hall, *Questions of Cultural Identity: Who needs Identity*. Sage publication, 1997.
- Suzan Bak-Mors, *Svet snova i katastrofa*, Boegradski krug, Beograd, 2005.

